

toonde aan dat een natie kon blijven voortbestaan en floreren, ook al werden de afvalligen niet ter dood vervolgd. De Nederlandse praktijk fungeerde inderdaad als voorbeeld, niet alleen voor andere landen, maar ook voor het werk van diverse filosofen en rechtstheoretici.

In alle teksten die in de 17de en 18de eeuw verschijnen over tolerantie, gaat het louter en alleen over religieuze tolerantie. We kunnen hier bijvoorbeeld *A Letter Concerning Toleration* (1689) van John Locke aanhalen, een werk dat, ondanks de algemene titel, louter en alleen over religieuze tolerantie gaat. Locke stelt in dit traktaat dat noch de kerk, noch de wereldlijke macht tot vervolging mogen overgaan omwille van religieuze verschillen: 'The toleration of those that differ from others in matters of religion is so agreeable to the Gospel of Jesus Christ, and to the genuine reason of mankind, that it seems monstrous for men to be so blind as not to perceive the necessity and advantage of it in so clear a light.'

Seculiere tolerantie

De traditionele betekenis van het begrip tolerantie heeft dus alles te maken met religie en de aanwezigheid van niet-dominante religies binnen een zelfde natie. Dit soort tolerantiedenken is echter compleet achterhaald: zelfs iemand als Pim Fortuyn, die de islam een 'achterlijke godsdienst' noemt, is natuurlijk niet gekant tegen religieuze tolerantie in deze betekenis. In de 21ste eeuw is er niemand die nog pleit voor het gedwongen bekeren van islamieten, of het voor de rechter dagen van protestanten die de verkeerde religieuze denkbeelden huldigen. Zelfs in hun meest stoutmoedige dromen komen racisten tegenwoordig waarschijnlijk niet veel verder dan het intrekken van de juridische erkenning en de subsidiëring van de islam. Hoewel we daar soms aan twifelen, is er de afgelopen vier eeuwen dus toch wel sprake van een zekere morele vooruitgang.

Er zijn drie redenen waarom het oorspronkelijke begrip van de term tolerantie verloren is gegaan.

Ten eerste zijn we er gewoon gewend aan geraakt: het idee dat mensen vervolgd zouden kunnen worden omwille van het feit dat ze een bepaalde religie aanhangen is – althans in de meeste landen ter wereld – een complete aberratie geworden. Het vraagt ons daarom geen enkele moeite meer om tolerant te zijn ten opzichte van religieuze minderheden. Men

zou dit een beetje kunnen vergelijken met het oprukken van de civilisatienormen, zoals dat zo mooi werd beschreven door Norbert Elias. In de 16de eeuw had men nog opvoedkundige traktaten en stadsverordeningen nodig om mensen ervan te overtuigen dat men beter niet defecerde midden op straat. Tegenwoordig zal men dit advies in geen enkel etiquetteboek nog terugvinden, gewoon omdat het niet langer nodig is: niemand denkt er nog aan om dit wel te doen.

Een tweede reden is dat, zelfs bij Locke, religieuze tolerantie altijd nog een zekere inspanning vergt. Als protestant is men er heel sterk van overtuigd dat de katholieken het verkeerd voor hebben met hun Mariaverering, maar *desondanks* laat men ze toch maar doen en staat men zelfs toe dat ze hier en daar een Mariakapelletje bouwen. In de oorspronkelijke betekenis van het woord kan men dus enkel tolerant zijn voor opvattingen waarmee men het oneens is, die men foutief of verwerpelijk vindt. Strikt genomen vragen we alleen van mensen met een religieuze overtuiging dat ze tolerant zijn voor andere levensbeschouwingen. Religie is echter een marginaal fenomeen geworden in onze samenleving en het is dan ook niet helemaal correct om onze huidige houding ten opzichte van niet-westerse godsdiensten te omschrijven als tolerantie. Er is immers niemand meer die er innig van overtuigd is dat de islamieten de verkeerde God aanbidden. In werkelijkheid is de overgrote meerderheid van de westerse bevolking levensbeschouwelijk onverschillig geworden, en we hebben er daarom geen enkele moeite mee dat een relatief grote groep mensen in België nu geloof hecht aan de woorden van de koran. Al zou er een sekte bestaan die het zonlicht vereert, het kan ons eigenlijk geen barst schelen. Dit betekent echter dat het ons ook geen enkele moeite meer kost om tolerant te zijn voor andere geloofsinhoud. Ook bij de huidige opstoot van anti-islamitische gevoelens na 11 september is er niemand die kritiek levert op de centrale geloofspunten van de islam, het gaat enkel over bepaalde praktijken en interpretaties.

Een derde punt is natuurlijk het feit dat we sinds de Franse revolutie te maken hebben met een fundamentele herijking van de relatie tussen burger, geloof en staat. Kerk en staat werden radicaal uit elkaar gerukt, waardoor we ook niet langer over een juridisch instrumentarium beschikken om religieus intolerant te zijn. We kunnen nog altijd bepaalde

gedragingen vervolgen, maar er is geen enkele mogelijkheid meer om louter het huldigen van bepaalde religieuze opvattingen strafbaar te stellen. De Franse revolutie kan echter ook beschouwd worden als het vertrekpunt voor de ontwikkeling van de grote ideologische leerstelsels. Onder het Ancien Régime hadden burgers nauwelijks enige inspraak in het bestuur van hun land, en er was voor hen daarom ook geen enkele nood om na te denken over ideologische vraagstukken. Het is kenmerkend voor deze evolutie dat wanneer de Constituante in 1789 voor het eerst samenkomt, de afgevaardigden gewoon per regio samen gaan zitten, en pas enkele maanden later ontstaat er een vorm van ideologische differentiatie.

Tolerantie volgens Rawls

Omwille van deze structurele veranderingen zou men de stelling kunnen verdedigen dat het tolerantiebeprip vanaf 1789 een fundamenteel andere inhoud heeft gekregen: we hoeven niet langer tolerant te zijn voor godsdiensten, voortaan dienen we tolerant te zijn voor de aanhangers van andere ideologieën. Dat is ook de manier waarop John Rawls het begrip hanteert in zijn *A Theory of Justice* (1971). Rawls gaat ervan uit dat de staat zich neutraal moet opstellen ten opzichte van de verschillende levensprojecten die de burgers kunnen koesteren. De overheid mag niet één bepaalde opvatting van het 'goede leven' opleggen of zelfs maar bevorderen. Dit betekent dat een samenleving tolerant dient te staan tegenover elke redelijke religieuze, filosofische of morele doctrine: deze doctrines mogen niet het publieke leven beheersen, maar ze dienen wel als gelijkwaardig behandeld te worden. Ook hier vergt tolerantie een zekere inspanning: een overtuigd liberaal zal er hartsgrondig van overtuigd zijn dat socialisten het verkeerd voor hebben, maar juist hier vergt de tolerantie dat hij toch de waarde en het bestaansrecht van zijn tegenstanders respecteert.

Het is belangrijk hierbij op te merken dat Rawls het enkel over 'doctrines' heeft, en niet over allerlei vormen van gedrag die in het verleden als deviant werden beschouwd en waarvoor we nu ook vaak de term tolerantie toepassen – we komen hier straks nog op terug. Het is echter vooral het gebruik van de term 'redelijk' bij Rawls die problemen oproept. Ten eerste kan men er een normatieve keuze in zien: hoewel Rawls stelt dat hij waardenneutraal wenst te werk te gaan, zou